

İDEAL YURTTAŞ YETİŞTİRMEDE ROL MODEL OLARAK KAHRAMANLAR: II. MEŞRUTİYETTEN ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNE KAHRAMAN TIPLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

H. Seçkin ÇELİK*

Öz

II. Meşrutiyet dönemi, bir tebaadan vatandaşla geçiş dönemi idi. Bu bağlamda özellikle yurttaşlık bilgisi ve tarih kitaplarında, çeşitli devlet adamları, askerler, sanatçılar ve bilim insanları benimsenen ideal yurttaş tipini besleyecek kahramanlar olarak öğrencilere sunuluyordu. Bu dönemde reformcu ya da büyük fetihler yapmış Osmanlı padişahları ile Meşrutiyet Devrimi'ne katkıda bulunmuş kişiler kahraman tipleri arasında başı çekmekteydi. Bununla birlikte temelde 3 kahraman tipinden söz edilebilir: Asker-devlet adamı, sanatçı ve bilim insanı. Erken Cumhuriyet döneminde de kahraman tiplerinde bu üç grup ön plana çıkmaktadır. Ancak artık Osmanlı padişahları en ön sırada gelmemektedir. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte, Mustafa Kemal, rakipsiz bir kahraman figürü olarak belirmiştir. Türk tarihinde Osmanlı öncesi dönemdeki çeşitli önemli kişiler de kahramanlar olarak yeni anlatıdaki yerlerini almışlardır. Bu iki dönemde kahraman tiplerindeki dönüşüm, iki rejim ve iki devlet biçimi arasındaki farklılardan kaynaklanırken; benzerliklerse modernleşme hedefleri ve yükselen milliyetçi eğilimlerle ilgilidir.

Anahtar Kelimeler

II. Meşrutiyet Dönemi, Vatandaşlık Eğitimi, Kahraman Tipleri, Erken Cumhuriyet Dönemi, Kemalizm

HEROES AS ROLE-MODELS FOR RAISING THE IDEAL CITIZENS: AN EXAMINATION ON THE HERO TYPES FROM THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA TO THE EARLY REPUBLICAN ERA

Abstract

The Second Constitutional Era was an era of transition from subjects to citizens. In this context, especially in civics and history textbooks, several statesmen, military commanders, artists and

* Araş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara/Türkiye.
seckinCelik2@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9260-3754
Makalenin Gönderilme Tarihi: 1 Haziran 2017
Makalenin Kabul Tarihi: 19 Eylül 2017
Makalenin Yayınlanma Tarihi: 25 Ekim 2017

scientists were introduced as heroes to maintain the ideal citizen type- to the students. In this era, the Sultans who were reformers or great conquerors or the people who contributed to the Constitutional Revolution were in the lead among the hero types. Nevertheless one can refer to three hero types: Military commanders-statesmen, artists and scientists. These three groups come into prominence as hero types in the early Republican era as well. On the other hand, the Ottoman Sultans were no more in the lead as heroes. Just, Mustafa Kemal after the foundation of the republic appeared as an unrivalled heroic figure for the Turkish youth. Several important people of the pre-Ottoman Turkish history also took their places as heroes in the new narrative. While transformation of hero-types takes root from the differences of two regimes and two state formations; similarities are related to modernist aims and rising nationalist tendencies.

Keywords

Second Constitutional Era, Civic education, Hero Types, Early Republican Era, Kemalism

GİRİŞ

20. yüzyılın ilk yarısında, Türkiye’de iki büyük devrim yaşanmıştır. Bunlardan birincisi, 1908’de İttihat ve Terakki Cemiyetinin önderliğinde gerçekleştirilen 1908 Meşrutiyet Devrimi’dir. Diğeri ise İstiklal Savaşı’nu zaferle sonuçlanmasından sonra Mustafa Kemal (Atatürk) ve arkadaşlarının önderliğinde 1923 senesinde gerçekleştirilen Cumhuriyet Devrimi’dir.

Her iki devrim hareketi de, Batılılaşmacı/modernist Türk elitinin, devleti ve milleti içine düşmüş bulunduğu zorlu durumdan kurtarma düşüncesi doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. O dönemde Osmanlı İmparatorluğu için Avrupa’da yaygınlık kazanan deyim, “Hasta Adam”dı ve “Düvel-i Muaz-zama” Osmanlı İmparatorluğu’nu paylaşmak için uygun bir fırsat beklemekteydi.

Jön Türk devrimcileri, 1908’de Reval’de İngiltere ile Rusya arasında gerçekleşen görüşmenin, imparatorluğun paylaşılmasına dönük bir işaret olduğunu düşündüler (Kansu, 1997: 117) ve “*devleti kurtarma*”nın (Tunaya, 1959: 66-68, 70) yegâne yolu olarak otuz yıldır devam eden Abdülhamid istibdadına son verip Meşrutiyeti yeniden ilan etmeyi gördüler (Tanör, 2008: 169). Nihayet 23/24 Temmuz 1908’de Meşrutiyetin ilanını sağladılar.

Meşrutiyet Devrimi, çok yönlü bir değişimi beraberinde getirmiştir; ancak bu dönem, aynı zamanda, toplumsal açıdan “*tebaa’dan vatandaşa geçiş süreci*” idi (Üstel, 2008: 25) Özellikle Tanzimat döneminden itibaren, halka yönelik bakış değişmeye ve kamuoyunun etkisi artmaya başlamış (Kırlı, 2009), modern merkezi devletin bir gereği olarak halkı devletin amaçları doğrultusunda şekillendirme ihtiyacı kendini hissettirmişti. Bundan da ötesi, Batı’dan gelen yeni fikirler ve Batılı büyük güçlerin baskıları, Osmanlı yönetimini, yeni bir devlet ve toplum anlayışı doğrultusunda değişmeye zorluyordu. II. Mahmud, bu etkiler altında, kendi tebaasının dinsel farklılıklarının kendi nezdinde ibadethanelerle sınırlı olduğunu, hepsinin kendisi için temelde eşit olduklarını yabancı devletlerin elçilerine bildiriyordu (Tanör, 2008: 81). Tanzimat ve Islahat Fermanları ile yabancı devletlerden gelen istekleri yatıştırmak ve bir Osmanlılık anlayışı içerisinde devletin birliğini tesis edebilmek için, İslam hukukunun öngörmediği bir şekilde, Müslümanlar ile gayri-Müslimlerin eşitliği doğrultusunda önemli adımlar atıldı ve “Osmanlı vatandaşlığı”na giden yol açılmış oldu.¹ Bu süreç, Müslüman halktan olumsuz tepkiler almış olsa da (Tanör, 2008: 116), yapılanlardan geriye dönülmedi; bilakis bu konuda ileri adımlar atılmaya devam edildi.

¹ Tanzimat ve Islahat Fermanları ile genel olarak Tanzimat dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Tanör, 2008: 75-120).

“Osmanlı vatandaşlığı” anlayışı, 19. yüzyılın etkili Osmanlı düşünürlerinden biri olan Namık Kemal tarafından ortaya konulmaya çalışıldı. Namık Kemal, “vatan ve hürriyet şairi” olarak tanınmıştır. Gerçekten de onun bu konuda ortaya attığı fikirlerin gelecek nesiller üzerinde büyük etkilerde bulunduğu iyi bilinmektedir. Namık Kemal, Mardin’in (2003: 319) belirttiği üzere, Batılı siyasi kavramlar ile İslami siyasi kavramlar arasında bir senteze varmak istiyorsa da, vatan, milliyet, hürriyet ve istiklal gibi kelimelere yepyeni anlamlar yüklemiş (Banarlı 1947: 3-4) ve bu kavramların Türk modernistlerinin adeta kutsalları haline gelmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Böylece gerek Tanzimat Fermanı’ndaki gerekse Namık Kemal gibi kanaat önderlerinin düşüncelerindeki gelenekselci vurgulara karşın, yeni bir devlet ve toplum anlayışının temellerinin atılmakta olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yeni Osmanlılar, toplumun dertlerine çare olacağını düşündükleri Meşrutiyetin ilanı için güçlü bir muhalefete giriştiler ve Tanör’ün belirttiği gibi kendilerine aradıkları önderi, Mithat Paşa’nın kişiliğinde buldular (Tanör, 2008: 123-124). Mithat Paşa’nın önderliğindeki bir klik tarafından, Sultan Abdülaziz’in hal edilmesi sağlandı ve yerine meşrutiyete yatkın düşünceleri olduğu sanılan V. Murat tahta geçirildi. Ancak V. Murat’ın akıl sağlığında ortaya çıkan sorunlar, yeni bir padişahın tahta çıkmasını zorunlu kılıyordu. Bu kişi, II. Abdülhamid idi ve Mithat Paşa, Abdülhamid ile Meşrutiyetin ilanı konusunda anlaşmaya vardı. Abdülhamid ise, tahta çıktıktan sonra söz verdiği gibi Meşrutiyeti ilan etti; ama ilk fırsatta uygun bahaneleri bularak meclisi tatil etti ve 1908’e kadar sürecektir istibdat dönemini başlattı (Tanör, 2008: 124-126, 159-161).

1908 Devrimi, işte bu istibdat dönemine karşı, özellikle Tıbbiye ve Harbiye öğrencileri arasında ortaya çıkan muhalefet hareketi tarafından gerçekleştirildi (Ramsaur, 2004: 33, 36). Bu kişiler, temel meselenin meşrutiyetin yeniden ilanı olduğunu düşünüyorlardı ve düşünsel mirasları Yeni Osmanlı hareketi tarafından oluşturulmuştu. Böylece İttihat ve Terakki önderliği, “Osmanlı vatandaşlığı” temelinde ve yine “devleti kurtarmak” düşüncesi ile reformlar yapmaya girişti. Bu hareketin gündeminde yer alan önemli bir konu, böylece, bir “Osmanlı vatandaşı” tipi ortaya koymak oldu. Bu doğrultuda, *Malumat-ı Medeniye* dersleri okutulmaya başlandı ve yine tarih ders kitaplarında da yeni rejimin gereksindiği değerler sistemi doğrultusunda bir tarih anlatısı geliştirildi.

Fakat Meşrutiyet Devrimi’nden sonra uygulamaya konulan vatandaşlık anlayışının ve bu anlayışı destekleyen kahraman tiplerinin topluma benimsenmesi için çok elverişli bir ortam mevcut değildi. Meşrutiyetin ilanından sadece altı sene sonra imparatorluk I. Dünya Savaşı’na girdiği gibi, imparatorluk genelinde okuma-yazma oranı da yüksek değildi. Bu sebeple yazılı

yayımlar aracılığı ile halkın dönüştürülmesi çok da etkili olmayacak bir çabaydı (Köroğlu, 2004: 43). Bununla birlikte, göreceğimiz üzere, bu konuda çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmiştir ve Balkan Savaşları'ndan sonra artan Türk milliyetçi bilinci (Tunaya, 1959: 20) doğrultusunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin uygulayacağı milliyetçi-vatansever ve devlete bağlı yurttaşlar yetiştirme projesine zemin oluşturacak bir anlayış benimsenmiştir.

Cumhuriyet Devrimi'ni gerçekleştirenler ise II. Meşrutiyet döneminde kine göre çok daha radikal bir siyasal programla ortaya çıkmakla birlikte, Jön Türk hareketinin ve İttihatçılığın izlerini derin bir şekilde taşıyorlardı ve dahası azımsanmayacak bir kısmı İttihat ve Terakki kökenliydi. Bu açıdan Cumhuriyet Devrimi'ni yapanlar, Jön Türk hareketinin mirasçısı konumdaydılar ve İttihat ve Terakkinin tecrübesizlik (Tunaya, 1959: 15) ve şartların elverişsizliği nedeniyle uygulamakta zorlandığı pek çok projeyi gerçekleştirebilmek açısından çok daha elverişli koşullara sahiptiler.

Bu dönemde ortaya konulan yeni vatandaş tipi, göreceğimiz üzere, II. Meşrutiyet döneminde yapılmak istenenlerle büyük ölçüde benzerlik taşır; ama laik ve Türkçü eğilimler çok daha belirgindir. Üstelik bu dönemde, yeni nesillerin önüne koyulacak rakipsiz bir kahraman figürü vardır ki, o da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu önderi olan Mustafa Kemal Atatürk'tür. Gerçekten de Atatürk -doğal olarak- Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze değin gelen süreçte, başlıca kahraman figürü olarak ders kitaplarında ve çeşitli eserlerde yer almıştır (Aslan, 2009).

Bu çalışmada, II. Cumhuriyetten başlayarak erken Cumhuriyet dönemini de kapsayacak şekilde, oluşturulmaya çalışılan ideal vatandaş modelleri çerçevesinde, bu vatandaş modellerinin oluşumuna katkıda bulunacağı düşünülen kahraman tipleri incelenecek ve söz konusu kahraman tipleri karşılaştırmalı olarak ele alınmak kaydıyla ortaya çıkan değişimler ve var olan süreklilikler saptanmaya çalışılacaktır. Her iki dönemde de ideal vatandaş modellerinin saptanmasında, yurttaşlık bilgisine ilişkin ders kitapları, konuya dair araştırmalar ve yine o dönemde konuya ilişkin bazı önde gelen yazarlarca yazılmış yazılar temel alınırken; kahraman tiplerinin incelenmesinde daha çok gerek popüler nitelikte gerekse ders kitabı olarak dönemde yazılmış tarih kitapları, okutulan yurttaşlık bilgisi kitapları ile yine bazı önemli yazarların öykülerinden yararlanılmıştır. Bununla birlikte konunun daha iyi anlaşılması açısından öncelikle, yeni vatandaş modelinin oluşturulmasında kahraman tiplerinin önemi üzerinde durmak yerinde olacaktır.

1. İDEAL VATANDAŞ MODELİ OLUŞTURMA ÇABALARINDA KAHRAMAN TİPLERİNİN ROLÜ VE ÖNEMİ

Yeni bir toplum oluşturma fikri, onu oluşturan bireylerden bağımsız olarak ele alınamaz. Bu sebeple bu türden bir dönüşümü gerçekleştirmek isteyen devletlerin, aynı zamanda yeni bir vatandaş modeli ortaya koymaya çalışmaları şaşırıcı değildir. Hiç kuşkusuz, belli bir kültürel sisteme sahip olan her toplumda, bir değerler manzumesi de olacaktır. Fakat modern devlet bu konuda farklı bir tutuma sahiptir. Modern devlet, toplumu daha kolay denetlenebilir, daha “okunaklı” hale koymak çabası içindedir (Scott 2008: 16-20). Bunun yanı sıra modern devlet, vatandaşların potansiyelinden daha etkin bir şekilde faydalanmak ister. Bu sebeple, daha sonra da göreceğimiz üzere, vatandaşların durağanlıktan kurtulmaları ve sahip oldukları becerileri devletin hizmetine sunmaları hususunda ortaya açık bir beklenti çıkmaktadır. Dolayısıyla yeni bir toplum modelinin ortaya konulması modern devletin ihtiyaçları ile bağlantılıdır.

Kahraman tiplerinin ortaya çıkışları da tarih boyunca ihtiyaçlarla bağlantılı olmuştur. Brodbelt ve Wall bu konuda şöyle demişlerdir: “*Genellikle tarihi gerekçeler ve özel şartlar bir kahramanın ortaya çıkmasını sağlar. Korkusuzluk, cesaret, bir toplumun hayatını devam ettirebilmesi için çok gerekli ise Herkül, Washington, Sezar gibi kahramanlar model olarak belirirler*” (Brodbelt-Wall, 1985’ten aktaran; Aslan, 2009: 33).

Tarih boyunca ortaya çıkan kahraman tiplerine bakıldığında, onların ortaya çıkmasını sağlayan çeşitli etmenler olduğu görülmektedir: Söz konusu kahramanlar örneğin mitolojik anlatıların ön planda olduğu çağda, tanrısal özelliklere sahip olduğu varsayılan kişiler olabileceği gibi, tek Tanrılı dinlerin güçlenmesi sonucunda peygamberler (Carlyle, 2004) ve en yakın takipçileri² şeklinde de belirebilir. Bununla birlikte tarih boyunca ortaya çıkan kahraman tiplerine baktığımızda, askeri kişiliklerin sayısının fazla olduğu görülmektedir. Gibbon’ın (2002) da belirttiği üzere “İnsanlık tarihinde çoğu zaman kahraman savaşçıyla eşanlı olmuştur”.

Özellikle modern öncesi toplumlara bakıldığında, askeri, siyasi ve dini kişiliklerin kahraman tiplerini oluşturdukları görülmektedir. Kahramanlar üzerine meşhur bir eser kaleme almış olan Thomas Carlyle’in bu eserine bakıldığında, çeşitli sahalarda örnek olarak ele alınan 11 kahraman kişiliğin 6 tanesi dini, siyasi ya da askeri yönleriyle öne çıkmaktadırlar. Bunlardan üç tanesi ise edebiyatçı kahraman tipine örnek olarak gösterilmiştir. Carlyle da, bu kahraman tipinin yeni olduğunun farkındadır ve hemen konunun ba-

² Örneğin Ahmet Refik Altınay’ın *Büyük Adamlar* adlı kitabında dört halifenin kahraman tipi olarak yer aldığını göreceğiz.

şında şöyle yazmaktadır: “Tanrı, peygamber, şair ve din adamı olarak kahramanlar eski çağlara has kahramanlık biçimleridir ve bunlar uzak bir geçmişte kendilerini göstermişlerdir. (...) Şimdi sözünü edeceğimiz edebiyatçı kahramanlar tamamen yeni çağların ürünüdür.” (Carlyle, 2004: 201).

Yeni bir vatandaş modeli oluştururken dikkate alınan hususlar da şüphesiz modern toplumun ihtiyaçları ile doğrudan bağlantılıdır. Ancak kahramanların adeta çağlar üstü bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. Aslan’ın (2009: 3) da belirttiği gibi bu değerler evrensel niteliktedir. Bununla birlikte kahramanların yaşadıkları toplumun kültüründeki ahlaki değerleri sembolize eden eylemleri kendi iradeleri ile gerçekleştiren kişiler oldukları da (Sanchez, 1998) düşünüldüğünde, söz konusu değerlere verilen önemin toplumdaki topluma değiştiği söylenebilir (Aslan, 2009: 7). Dolayısıyla topluma örnek olarak sunulacak kahraman tiplerinin oluşturulmak istenen vatandaş modeliyle, toplumda hâkim olması istenilen değer sistemiyle uyumlu olması beklenir. Nitekim, göreceğimiz gibi, her iki dönemdeki kahraman tiplerinin şekillenmesinde de benimsenen yeni değer sisteminin etkileri olmuştur. Aşağıda her iki dönemdeki kahraman tipleri, bu görüş çerçevesinde incelenmektedir.

2- II. CUMHURİYETTEN CUMHURİYETİN KURULUŞUNA KADAR OLAN DÖNEMDE OLUŞTURULMAYA ÇALIŞILAN İDEAL VATANDAŞ MODELİ ÇERÇEVESİNDE KAHRAMAN TİPLERİ

2. 1- II. Meşrutiyetle Birlikte Gelen İdeal Vatandaş Modeli

II. Meşrutiyet, Füsun Üstel’e göre “tebaa’dan vatandaşa geçiş süreci”dir. Bu dönemde siyasal seçkinlerin en önde gelen hedefi, bir “vatandaşlar topluluğu” oluşturmaktır (Üstel, 2008: 25). Burada beliren anlayış, din, mezhep farkı gözetmeksizin tüm uyruklara Osmanlı denilmesi şeklinde, Kanun-ı Esasi’de ifadesini bulmuştur.³

II. Meşrutiyet ile birlikte yeni bir toplum oluşturma projesi bağlamında dayanılacak en önemli kurum ise okuldur ve bu dönemde çocuk, toplumun ve rejimin geleceği olarak algılanarak devlet tarafından şekillendirilmeye çalışılır (Üstel, 2008: 30). Bu şekillendirme faaliyetinde hiç kuşkusuz *Malumat-ı Medeniye* derslerinin büyük bir önemi vardır, Cumhuriyet döneminde ilk ve ortaöğretimde okutulacak olan *Yurt Bilgisi* dersleri, *Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye* adıyla Meşrutiyetin ilanı sonrasında okullarda ayrı bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır (Üstel, 2008: 33).

³ Kanun-ı Esasi’nin 8. maddesi şöyledir: “Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir”. Bk. (Kılı-Gözübüyük, 2006: 37).

Dersin adının ve eğitimin çeşitli kademelerinde yer aldığı yıl ile okutulacağı haftalık saat sayısının çeşitli öğretim programlarında farklılaştığı görülmektedir. Buna göre, örneğin, Maarif Nezaretinin 1911 tarihli emirnamesinde düzenlenen İstanbul Mekteb-i Sultanisi Müfredat Programı'nda ders, "*Malumat-ı Medeniye ve Hukukiye ve İktisadiye ve Hükümet-i Nazariye*" adıyla geçmektedir. 1912 tarihli Vilayet İdadileri Ders Tevzi Cetveli'ne bakıldığında ise liva idadilerinin Zirai, Sanayi ve Ticari bölümlerinde Hazırlık, 1. sınıf ve 2. sınıfta "*Malumat-ı Medeniye, Hukukiye ve İktisadiye*" adlı dersin haftada bir saat okutulduğu görülmektedir. 1913 senesinde Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından yayımlanan ve 1 ve 2 dersane ve muallimli okullara özel Mekatib-i İptidaiye Ders Müfredatı'nda yer alan "*Musahabat-ı Ahlakiye (Tarihiye, Sıhhiye ve Medeniye)*" öğretim programının giriş kısmında, söz konusu dersin ayrı bir ders olarak okutulmayacağı ve çeşitli devrelere bölünmek kaydıyla "kıraat kitaplarında gösterileceği" ifade edilmektedir (Üstel, 2008: 34-35).

Fransa'da III. Cumhuriyetin tarih, yurttaşlık bilgisi ve coğrafya dersleri ile gözettiği en önde gelen hedef olan "*ulusal kimliğin inşası*" ve "*yurtseverliğin telkini*", II. Meşrutiyetin "*ittihad-ı anasırı*" eliti tarafından da benimsenir. 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkat'ında, "*Coğrafya, bilhassa Osmanlı coğrafyası*" ve "*Tarih, bilhassa Osmanlı tarihi*" derslerine vurgu yapılmak kaydıyla, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye dersleriyle birlikte bu dersler de Osmanlı vatandaşlığı ve vatanseverliği bilincinin oluşturulmasına yönelik olarak tanımlanmışlardır (Üstel, 2008: 35-36).

1913 tarihli söz konusu geçici yasa 101 maddeden oluşmaktaydı. Bu yasa bir "*vatandaşlar topluluğu*" oluşturmak için gerekli olan "*eğitimde eşitlik*"i sağlamıştır (Üstel 2008: 36-37). Tedrisat-ı İptidaiye-i Umumiye Talimatnamesi'nde ise iptidai mekteplerin amacı çocukları "*hayat için en ziyade lazım olan malumata mahzar etmek, mütedeyyin ve vatanperver, mukdim (gayretli) ve gayûr (çalışkan) birer insan olarak yetiştirmek*" olarak saptanmıştır. (Aytekin, 1999: 47).

Dersin amacı yukarıda da ifade edildiği üzere bir Osmanlı vatanseverliği meydana getirmektir. Bu sebeple *Malumat-ı Medeniye* kitaplarının hemen başında, Osmanlı vatanının kısımlarının tanıtılması ve din ve mezhep farkı gözetilmeksizin tüm uyruklara Osmanlı denildiğinin belirtilmesi (Hüseyn Hıfzı, 1910: 3, 5), bir rastlantı değildir. ⁴

⁴ Bu dönemdeki millet anlayışı da, Cumhuriyet döneminde göreceğimiz millet anlayışından kuşkusuz farklıdır. Burada söz konusu olan Osmanlı milletidir ve pek çok kavimin bir araya gelmesiyle ortaya çıkar. "Bizim milletimize 'Osmanlı' milleti tabiri olunur, bu da Osmanlı bayrağı altında toplanan muhtelif kavimlerden mürekkebirdir." Bk. (Doktor Hazık, 1914: 11)

Üstel (2008: 53), II. Meşrutiyet'teki *Malumat-ı Medeniye* ders kitaplarının, kitap adlarından, ünite dağılımı, üslup ve formata kadar çok genel bir sistematığe sahip olduğunu; bu kitaplarda Cumhuriyet dönemindeki kitaplarda görülen “standart ünite başlığı, ara başlık, üslup ve hedef birliğinin bulunmadığı”nu belirtmiştir. Bununla birlikte çeşitli kitap yazarları, kitaplarında dersin amacını belirtmişlerdir. Örneğin Mektebi Sultani *Malumat-ı Medeniye* muallimliği yapmış olan Ahmed Saki (1911: 7), eserinde bu dersin amacını şöyle açıklar: “*Medeniyetin bugün vasil olduğu mertebe nazar-ı dikkate alınır ise hayat-ı beşeriyenin birçok ahval ve şeraitine, münasebat-ı içtimaiyenin derin ve pek mütenevvi esaslarına -velev ki mücmel bir surette olsun- vukuf peyda etmek mecburiyeti insan için zahir olur. Mevki-i içtimaiyesi her ne olursa olsun insan, vücudunu muhafaza etmek, hemcinsleriyle hayatı müddetince ifa edeceği muamelatı muttarid bir kaide tahtında yapmak, aile teşkil etmek, çalışıp kazanmak, memleketine, devletine, hükümetine ve bütün hemcinslerine karşı olan vazifelerini kursuzca yapmak, hükümet ve devletinden beklemeye hakkı olduğu hizmetleri, muavenetleri aramak için mutlaka bunlara dair va'z edilmiş olan kaideleri öğrenmelidir. İşte bunların cümlesini 'Tedrisat-ı Medeniye ve Ahlak-ı İçtimaiye' talim eder.*”

Görüldüğü üzere Ahmed Saki'ye göre, bu dersle çocukları medeniyetin icapları hakkında bilgi sahibi yapma amacı güdülmekteydi. Ali Seydi (1913: 3) tarafından yazılan *Terbiye-i Ahlakiye ve Medeniye* adlı kitapta ise dersin amacı “*insana insanlığını, insaniyetin şeref ve meziyetini, vezaif-i şahsiye ve medeniyemizin neden ibaret olduğunu*”, ve de “*meşrutiyetin mahiyetini*” öğretmek şeklinde ifade edilmiştir. İnsanlık onuru ise ahlak ile kaim olduğundan dersin konusu “*ilm-i ahlak kuralları*”na dayanmaktaydı.

1913 tarihli *Yeni Malumat-ı Medeniye* kitabının yazarları olan Ahmet Ziya ve Ali Haydar (1913: 3) ise dersin amacını şu şekilde açıklamışlardır: “*İnsanın ailesine, hemcinsine, vatanına ve hükümetine karşı yapmağa mecbur olduğu vazifelerle bunlara karşı olan haklarını bildirir*”.

Malumat-ı Medeniye derslerinin amacı, çeşitli yazarlarca böyle tanımlanmasına karşın, Üstel'e göre, Cumhuriyet dönemiyle karşılaştırıldığında vatandaşın açık bir tanımı söz konusu kitaplarda yapılmamıştır. Bu kitaplarda birey olarak vatandaşa değil; fakat vatandaşlar topluluğuna gönderme yapılmış ve vatandaş “*organik bir bütünün üyesi*” olarak ele alınmıştır (Üstel, 2008: 73).

II. Meşrutiyet dönemi *Malumat-ı Medeniye* kitaplarında, şaşırtıcı olmayan bir biçimde meşrutiyet, en iyi yönetim biçimi olarak anılır: “*En iyi şekli idare meşrutiyettir*”. Cumhuriyet yönetimi ise tıpkı meşrutiyet gibi “*meşrut*” yönetimler arasında sayılmıştır; aradaki fark olarak sadece devlet başkanı-

nın seçimindeki yöntem gösterilmiştir (Üstel, 2008: 67, 69).⁵ Yine beklenileceği gibi, müsavat (eşitlik), hürriyet (özgürlük) ve uhuvvet (kardeşlik) şeklinde beliren üçlü anlayış da kitaplarda yer almıştır. Örneğin Ali Seydi, kanunların “*en büyüğü*” diye vasıflandırdığı Kanun-ı Esasi’nin insanlara “*hürriyet, müsavat ve uhuvvet hakkını*” verdiğini belirtmiştir.⁶ Adalet kavramına da meşrutî hükümetin bir gereği olarak vurgu yapılmıştır. Vatandaşların sahip olmaları gereken özellikler arasındaysa “*akıl*”⁷ ve “*itidal*” önemli yer tutmaktaydı.⁸ Sahip olunması istenilen bu iki özelliği hayata geçirmeyi engelleyecek faktörler olarak sarhoşluk, tembellek ve öfke ise “*ahlaki düşüş*”ün örnekleri olarak sunulmaktaydı. Bu dönemde irade sahibi, “*düşünce ve yargılarının efendisi*” olan vatandaş tipi, öne çıkarılmıştı (Üstel, 2008: 59, 76-79; Ali Seydi, 1913: 9).⁹

Yukarıda meşrutîyetin en iyi yönetim biçimi olarak ele alındığını belirtmiştik. Bununla birlikte meşrutîyet, hala padişahlığın var olduğu bir sistemdir ve bu sebeple padişahların tamamen dışlanması düşünülemezdi. Cumhuriyet döneminde bile bir ölçüde görülmeye devam edecek olan “*iyi padişah-kötü padişah*” ayrımı, bu sebeple meşrutîyet dönemi kitaplarında da yer alır. Buna göre örneğin Osman ve Orhan Bey, Murat Hüdavendigâr, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, III. Selim, II. Mahmud ve Abdülmecid, “*hürmetle*” anılması gereken padişahlar olarak sunulmuştur. Abdülhamid ise “*zalim ve gaddar bir padişah*”tır (Üstel, 2008: 68).

Osmanlı vatandaşlarından beklenen vazifelere de değinmekte yarar vardır. “*Vatanın ümidi*” olan çocuklara, Doktor Hazık (1914: 6) şöyle seslenir: “*Sevgili çocuklar! Siz vatanın ümid-i istikbalisiniz. Siz şimdi ne kadar küçük olursanız olunuz ileride vatan sizden pek büyük hizmetler bekler*”.

Doktor Hazık (1914: 32), uyrukların vazife ve haklarını açıkladığı kısımda, uyrukların vazifesinin kanunlara itaat etmek olduğunu belirtir. Yasalar herkesin yararı için yapıldığından, ona itaat etmemek, “*umuma karşı bir hıyanettir*”. Kuşkusuz Cumhuriyet döneminde de ifade edileceği gibi, askerlik ve vergi, beklenen en temel iki vazife durumundadır.¹⁰

⁵ Aradaki farkın başa geçecek kişinin seçimi ile sınırlandırılmasına ilişkin bir örnek olarak ayrıca bk. (Doktor Hazık, 1914: 12).

⁶ Bu kavramların Fransız Devrimi’nin etkisiyle alındığı iyi bilinmektedir.

⁷ Akla önem verilmeyle birlikte şeriate da vurgu yapıldığı görülmektedir. Örneğin Doktor Hazık, çocuklara şu tavsiyede bulunur: “(...) Onun için ahlakından emin olmadığınız çocuklara çok görülmeyiniz. Ve şayet görürseniz daima birbirinizi iyiliğe, doğru yola, akıl ve şeriatın gösterdiği cehte sevk ediniz” Bk. (Doktor Hazık, 1914: 8).

⁸ Bu dönemde önem verilen akla, ruh ve beden terbiyesine önem verilmesine ilişkin olarak bk. (Üstel, 2008: 73-83).

⁹ İnsanın medeni bir varlık olması sebebiyle ilerlemek ve yükselmek zorunda olduğu fikri, bu bakımdan oldukça ilgi çekicidir. Ahmed Sakîye (1911: 5) göre Cenab-ı Hak insanları mahlukatın en şerefli olarak yarattığı için beşer sair hayvanlardan lisan, akıl ve dirayetiyle ayrılmıyordu. Bir “ihsan-ı Rabbanî” olan bu imtiyazlardan ötürü insanlar ilerleme ve yükselmeye eğilimli ve hatta mecburdu.

¹⁰ Üstel (2008: 83), II. Meşrutîyet döneminde “kanuna itaat, askerlik ve vergi üçlemesi”nin vatandaşlık görevleri olarak sayıldığını belirtir. Özellikle askerliğe çok ciddi bir vurgu yapıldığı görülebilmektedir. Örneğin Hüseyin Hıfzı (1910: 24),

Son olarak bu dönemde “*çalışmak*” da vatandaşlardan beklenen önemli vazifeler arasındadır. Çalışkanlık ise cesaret ve girişim gücüyle desteklenmeliydi Bu konudaki tutum ise, Jön Türklerin “*Milli İktisat*”çı anlayışları ve “*Müslüman-Türk girişimci yaratma*” konusundaki idealleri ile bağlantılıdır (Üstel, 2008: 88; Toprak, 1995).

Buraya kadar anlattıklarımızdan anlaşılabilceği üzere, tıpkı Cumhuriyet döneminde olduğu gibi- vatandaşlardan çok yönlü beklentiler söz konusudur ve yeni bir toplum ve insan yaratma çabasında bu beklentileri gerçekleştirecek nesillere ilham kaynağı oluşturması açısından kahraman tiplerinden de yararlanılmıştır. Aşağıda bu konu ele alınacaktır.

2. 2- II. Cumhuriyetten Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Kahraman Tipleri

II. Meşrutiyet döneminin kahraman tiplerine baktığımızda, Namık Kemal ve Mithat Paşa’yı, 1908 Meşrutiyet Devrimi’ne giden sürecin hazırlayıcıları olarak, ön saflarda buluruz. Örneğin Ahmet Refik Altınay (2008: 103), *İnkılab-ı Azim* adlı kitabında, Mithat Paşa için “*o mücessem hamiyet, o müşahhas dirayet, o timsal-i şecaat, o kahraman-ı hürriyet...*” ifadelerini kullanır. Aynı eserde Mithat Paşa’nın “*millet babası*” olduğu ifadesi de yer alır. Aynı ifadeyi Doktor Hazık (1914: 13) da kitabında kullanır ve onun için “*şehid-i muhterem*” der. Altınay (2008: 104), Namık Kemal içinse “*Müştakan-ı edeb ve marifet*” ile “*hekim-i azim*” ifadelerini kullanır ve milletin “*üstat-ı feyzi*” olduğunu belirtir.

Hürriyeti millete kazandıran ve istibdata son veren İttihat ve Terakki mensupları ile askerler de birer kahraman motifi olarak anılır. “*Zalim ve gaddar padişah*” olarak olumsuzlanan Abdülhamid’in karşısında (Doktor Hazık, 1914. 13) ise, “*kahraman*” Enver ve Niyazi Beyler vardır (Üstel, 2008: 68).

Türkçülüğün özellikle 1913’ten sonra güçlenmesiyle birlikte, “milli uyanış” temsil eden kahraman tiplerine de rastlanır. Bu konuda Ömer Seyfettin’in yazdığı öyküler özel bir önem taşır. Ömer Seyfettin, *Primo Türk Çocuğu* adlı öyküsünde, tam anlamıyla bir kozmopolitanizm karşıtlığı ve koyu bir milliyetçilik ortaya koyar. İtalyan adetlerine göre numara ile “Primo” diye çağrılan bu çocuğun, aşırı Batılılaşmış ve milli kimliğini adeta kaybetme noktasına gelmiş Kenan adlı Türk bir babası ve Türklerden hiç hoşlanmayan Grazia adlı İtalyan bir annesi vardır. Kenan, Batılı milletlerin medeniliğinden emin bir kişi olarak yaşamıştır; ancak İtalya’nın Trablusgarp’ı işgali, onun Batılı ulusların medeniliği konusundaki fikirlerini alt üst

vergisi ve askerlik vazifeleri konusunda şöyle yazmıştır: “Devlete verilen vergilerden maada ifasına mecbur olduğumuz bir hizmet daha var ki, bu da en şerefli, en mukaddes, en mühim bir hizmettir: (askerlik)”.

eder. Yıllardır milli benliğini kaybetmiş bir şekilde yaşamının üzüntüsünü duyar. Eve döndüğünde eşinin İtalya'ya dönmek isteyeceğini düşünür; ama kendisi İtalya'ya gitmek istememektedir. Evdeki konuşma sırasında Grazia, oturdukları yer olan Selanik'i, yeterince güvenli olmayacağı gerekçesiyle terk etmeyi ve İstanbul, Mısır ya da İtalya'ya gitmeyi önerir; ancak Kenan kabul etmez. Çiftin ayrılacağı belli olur; fakat çocuğun kimde kalmak istediği kendisine sorulur. Burada Primo, şaşırtıcı bir şekilde ve büyük bir insan edasıyla annesine karşı koyar ve Türk olduğunu söyler. Primo, babasıyla kalma yönünde tercihini ortaya koyar. Böylece burada hem babanın hem de çocuğun şahıslarında yaşanan ya da yaşanması istenen "milli uyanış" temsil edilmiş olur. (Seyfettin, t. y. : 7-44). Ayrıca bu öyküde daha sonra Cumhuriyet döneminde de rastlanacağı üzere Türklük, başlı başına bir kahramanlık hali olarak sunulur: "(...) *Primo hiç itiraz etmedi. Orhanla beraber bulunmaktan o kadar hazzediyordu ki... İşte Türk olmayan arkadaşları içinde onun kadar güzel ve sevimlisi, hususiyile kuvvetlisi yoktu. Kırmızı fesinin altındaki siyah saçları, esmer çehresi, al yanakları daima ileri ve yüksekte bakan parlak gözleri, hemen bir şeyin üzerine hücum edecekmiş gibi dik ve çevik duran cesur tavrı ona küçük ve mukavemet olunmaz bir kahraman hali veriyordu.*" (Seyfettin t. y. : 36).

Ömer Seyfettin (2005: 129-153), "Bir Çocuk: Aleko" adlı öyküsünde ise Türk vatansızlığı duygusunu işler. Bu öyküde Ali adlı bir çocuk, savaş koşullarında köyünden ayrılmış; fakat geri döndüğünde köyündeki insanları yerinde bulamayarak yalnız başına kalmıştır. Yolda gördüğü Rum kafilye katılarak anne-baba ve akrabalarını bulabileceğini umduğu Malkara'ya ulaşabileceğini düşünür ve kafiledeliklerin bir Türk'ü yanlarına almayacaklarını düşündüğü için kendisini Aleko olarak tanıtır. Ali hem Türkçe hem Rumca bilmektedir. Bu yüzden kafiledelik Rum papaz, onu Türklere karşı bir casus olarak yetiştirmek ister; Aleko'yu (Ali) hizmet vermek üzere İngiliz kumandanına gönderir. Ancak Ali, yolda bir Türk Paşa'ya ulaşmayı başarır ve ona bu durumu haber verir. Daha sonra çocuk onlara bu fırsattan yararlanarak casusluk yapmayı önerir ve bu kabul görür. Ali, İngiliz kumandanın yanına doğru yola çıkar. İngiliz kumandan, çocuğa Türk Paşa'nın yanında patlatmak üzere bir saatli bomba verir; ancak Ali, saatli bombayı elinde tutarken saatin düğmesini biraz ileri iter; fakat bu geri dönülmez bir harekettir; çünkü düğme tekrar geriye gelmez. Bu durumda Ali, en doğru ve İngiliz kumandanı yapmak istediği şeyi ödettirecek çare olarak, bombayı İngiliz kumandanın yanında patlatmayı düşünür. Tam bir gurur içerisinde ve İngilizleri dehşete düşürerek bir Türk olduğunu açıklar ve daha sonra da bombayı patlatır. Ali, canı pahasına görevini yerine getirmiştir. Böylece Cumhuriyet döneminde de görülecek "vatan için gerekirse canını feda etme" teması Ömer Seyfettin'in öyküsünde işlenmiş olur.

Kahraman tiplerinde böylesi modern özellikler taşıyan örnekler bulunduğu gibi, geleneksel kahraman tipleri de mevcuttur. Ahmet Refik (1925: 3), millete hizmet eden kişilikleri üç kategoriye ayırır ve bu kişilerin hizmetlerini kılıçlarıyla, ilimleriyle ve marifetleriyle gerçekleştirdiklerini belirtir. Ahmet Refik'in 1923 senesinde ilk kez yayımlanan bu eserinde dile getirdiği sınıflandırma, hem II. Meşrutiyet hem de Cumhuriyet dönemleri için geçerlidir. Bu bağlamda askeri-siyasi alanda, sanat alanında ve bilim alanında hizmet eden üç kahraman tipi olduğu söylenebilir.

Bu konuda bize değerli veriler sunan bir eser de Ali Reşad ve Ali Seydi tarafından yazılmış *Tarih-i Osmani* adlı kitabıdır. Bu kitapta Osmanlı padişahlarının ele alınışı, göreceğimiz üzere, Cumhuriyet dönemindeki tarih ders kitaplarındakilerden oldukça büyük farklılıklar gösterir.

Bu eserde örneğin devletin kurucusu olan Osman Bey, "*gayet dindar, gayretli, cesur, hamiyetli, adil, merhametli*" bir kişilik olarak sunulur (Ali Reşad ve Ali Seydi, 1911: 8). Orhan Bey ise, yorulmak ve üşenmek bilmeyen, dindar, merhametli, fakirlere yardım eden, ulemayı seven ve savaşlarda hep askerlerinin önünde bulunan bir kişidir. Yıldırım Bayezid'in ise zevk ve sefaya eğilimli olmakla beraber, son derece gayretli, ülkesinin "*saadet ve selameti*" uğrunda tüm rahatını ve huzurunu feda edebilen ve ayrıca çok zeki biri olduğu belirtilir (Ali Reşad ve Ali Seydi, 1911: 11,18).

Eserde kuşkusuz "büyük" olarak kabul edilen Osmanlı padişahları hakkında da çeşitli değerlendirmeler bulunur. Fatih Sultan Mehmed için "*Osmanlıların en büyük bir hükümdarı*" nitelemesi kullanılır. Yazarlara göre Fatih, "*gayet zeki, akil, alim, birkaç lisana vakıf, fikr-i icada malik bir padişah idi.*" (Ali Reşad ve Ali Seydi 1911: 34-35). Yavuz Sultan Selim ise "*son derece faal, cevval ve şedid*" bir hükümdar olarak sunulmuştur. Ayrıca Yavuz, "*gayet zeki, cesur, gayretli, hiçbir şeyden yılmaz, muktedir bir padişah*" olarak da nitelenmiştir (Ali Reşad ve Ali Seydi, 1911: 43, 48). Kanuni Sultan Süleyman'ın dönemi ise, Ali Reşad ve Ali Seydi'ye (1911: 55-56) göre devletin "*en parlak ve en şevketli*" dönemidir. Bununla birlikte Kanuni Sultan Süleyman, zamanını sadece savaşlara harcamamış, içeride de ıslahata girişmiştir. Onun devrinde çok sayıda "kanunlar, nizamlar" yapılmıştır. Ayrıca yazarlara göre Kanuni, "*yorulmaz ve vükelasının sözünden ayrılmaz, ulemaya hürmet eder bir padişah idi.*"

Reformatör Osmanlı padişahlarından kabul edilen II. Mahmud için söylenenler ise öncelikle oranla çok mütevazidir. Buna göre II. Mahmud son derece gayretli ve iyi niyetli biridir. (Ali Reşad ve Ali Seydi, 1911: 113).

Görülebileceği üzere, geleneksel ve modern özelliklere sahip kahraman tiplerinin her ikisi de bu dönemde ele alınmıştır. ¹¹ Bu ayrım çok açık bir şekilde Ömer Seyfettin'in öykülerinde görülür. "Primo Türk Çocuğu" ve "Bir Çocuk: Alekogibi öykülerinde "milli uyanış"a dönük vurgu göze çarparken, *Eski Kahramanlar* adlı eserinde yer alan "Ferman" adlı öyküde, yiğit, cesur ve padişahına canı pahasına sadık kalan bir kahraman motifi çizilmiştir (Seyfettin, 2006: 9-24). Bu geleneksel motifler, cesaret ve kahramanlık yönünden kuşkusuz erken Cumhuriyet döneminde de devam edecektir. Ancak padişaha sadakat ve dindarlık gibi özellikler, artık geçmişte kalmıştır.

3- ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE OLUŞTURULMAYA ÇALIŞILAN İDEAL VATANDAŞ MODELİ ÇERÇEVESİNDE KAHRAMAN TIPLERİ

3. 1- Erken Cumhuriyet Döneminde Ortaya Koyulan İdeal Vatandaş Modeli

Cumhuriyet'i kuranlar, Meşrutiyet Devrimi'nin "Hasta Adam"ı ayağa kaldıramadığına tanık olmuşlardı ve artık yepyeni ve güçlü bir devlet kurmak düşüncesindeydiler. Bu yeni devletin temeli olacak yeni bir toplumu kararlılıkla kurmayı engelleyecek dış tehditler savuşturulmuş, barış sağlanmıştı. İçeride ise CHP, tek parti idaresini kurmuş böylelikle uygulanmak istenen projenin önünde muhalif bir siyasi oluşum kalmamıştı (Tunçay, 2005).

Atatürk, Türk Devrimi'ne ilişkin yaptığı bir tarifte, devrimin amacını açıklarken, yeni bir toplum kurmayı da bu amacın bir parçası olarak anmıştır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, 2006: 398). Böylece bu yeni toplum için yeni bir insan modelinin oluşturulması da zaruri olmuştur. Bu, devrimin hemen başında kavranmış bir olguydu. Dönemin çeşitli önemli yazarlarının kaleme aldıkları yazılarda bu hususu görmek mümkündür. Örneğin Zeki Mesut'a (1992:476) göre "*Türkiye Cumhuriyeti medeniyet ve terakki yolunda muvaffakiyetle yürüyebilmek için yeni bir tip vatandaşa muhtaçtır.*". Yine M. Mermi (1992: 487-488) de şöyle yazmıştır: "*İnkılap yalnız devlet şeklinin değişmesi değil, yeni bir zihniyetin, yeni bir telkinin, daha umumi tabiriyle yeni bir insanın 'teşekkül'üdür.*".

Üstel'e (2008:127-128) göre, II. Meşrutiyet aydınlarının "*yeni insan-yeni toplum*" projesi doğrultusunda üzerinde önemle durdukları "*okul*", Cumhu-

¹¹ Hatta her iki özelliğe de sahip "karma" kahraman tipleri olduğu da söylenebilir.

riyetin ilanından sonra kurucu önderliğin de yeni bir ulus inşa etme¹² projesinin önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Kurucu önderlik, yurttaşların ulusal toplumla bütünleşmesinde “*okul*”a önemli bir yer veriyordu ve “*okul*”dan beklentileri, cumhuriyetçi ideolojinin ve özelde Fransız cumhuriyetçilerinin ondan beklentileriyle örtüşme halindeydi. “*Okul*”, Cumhuriyet seçkinleri için öncelikli olarak bireylerin toplumsallaşmasında, yeni toplum projesine eklenmesinde ve böylece yeni toplum projesini tanımlayan “*norm ve değerlerin*” genç kuşaklar tarafından içselleştirilmesinde merkezi bir rol oynamaktaydı. Bunun yanı sıra “*okul*”, devletin bir “*ideolojik aygıt*”ı olarak “*ulusal değerlerin ve özellikle de ulusal kimliğin belkemiği olan Türkçe’nin aktarımında temel bir öneme sahipti.*”. Yazara göre, son olarak “*okul*”, oluşturulmak istenen “*seküler toplum-laik devlet*” projesinde vicdanların eğitim ve denetiminin tek merkezden sağlanması avantajını beraberinde getiriyordu. Bu sebeple 1924 senesinde TBMM tarafından kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun gerekçesinde yer alan “*milletin duygu ve düşünce bakımından birliği*”nin sağlanmasında “*okul*” ve bu çerçevede Türkçe, Türkiye Tarihi, Türkiye Coğrafyası ve Malumat-ı Vataniye dersleri “*stratejik*” bir önem kazanmışlardı.

Osman Kafadar, Cumhuriyet dönemindeki eğitim hareketleri içerisinde en çok ilköğretimdeki gelişmelerin dikkat çektiğini belirtmiştir. Bu sebeple Cumhuriyetin 1950’ye kadar olan dönemine “*İlkokul Devri*” denebileceğini ileri sürmüştür (Kafadar 1997: 149) Cumhuriyet döneminde ilköğretim ders programlarına ilişkin ilk büyük düzenleme ise 1926 tarihli İlkmektep Müfredat Programı ile gerçekleştirilmiştir. 1926 tarihli İlkmektep Müfredatı’nda konumuz açısından önemli olan *Yurt Bilgisi*¹³ derslerinin hedefleri de ortaya konulmuştur. Bu hedeflere bakıldığı zaman, çocuğa çevresinde olup bitenlerin toplumsal anlamını kavratmak, çocukta devlet, milliyet ve aile daya-

¹² Daha önce de belirttiğimiz gibi Cumhuriyet dönemindeki vatandaşlık politikalarına milliyetçilik damgasını vurmuştur. Ancak bu milliyetçiliğin ne tür bir milliyetçilik olduğunun anlaşılabilmesi için, burada kısaca söz konusu dönemdeki “millet” ve “vatan” anlayışlarını ortaya koymak gerekmektedir. Açıkça görülmektedir ki bu dönemdeki millet anlayışı, Osmanlı dönemindekinden büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Öncelikle artık söz konusu milletin adı Türk milletidir. İkinci olarak millet tanımı tamamen laikleşmiştir. Milletin temeli olarak görülen kavramalara bakıldığında, Kazım Sevinç, bunu “4 D” formülü ile açıklar: “Dilde, düşüncede duyguda, dilekte birlik”. Bk. (Sevinç, 1931-1932:10). *Medeni Bilgiler* adlı eserde ise Türk milletinin oluşumunda etkili olan doğal ve tarihi faktörler olarak “siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve menşee birliği, tarihi karabet, ahlaki karabet” sayılmıştır. Yine aynı eserde milletin tanımı 3 maddede şu şekilde yapılmıştır: “a) Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan; b) Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan; c) Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir”. Türk vatanının tanımı ise şu şekilde yapılmıştır: “Vatanımız, Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetlerini muhafaza eden eserleri ile yaşadığı bugünkü siyasi sınırlarımız içindeki yurttur. Vatan hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir kütledir”. Bk. (Afetinan, 1998: 19, 22-24). Görüldüğü üzere, milletin tanımı kültür ve yurt temelli kurulmuş ve laikleştirilmiştir. Ayrıca Türk vatani olarak kabul edilen sınırlar, artık bir imparatorluğun değil bir ulus-devletin sınırlarına denk düşmektedir.

¹³ II. Meşrutiyet dönemindeki *Malumat-ı Medeniye* dersi, Cumhuriyet döneminde *Malumat-ı Vataniye* adıyla 1924 yılında ilköğretim programındaki yerini alır. 1926 tarihli İlkmektep Müfredat Programı’nda ise dersin adı *Yurt Bilgisi* olarak değiştirilir. Bu konuda daha kapsamlı bilgi için bk. (Üstel, 2008: 129, 131).

nişmasına dayalı bir ahlak duygusu uyandırmak ve yaşatmak, çocuğa bir yurttaş olarak “*demokratik bir devlette*” sahip olduğu hak ve görevleri öğretmek ve ona mevcut durumda toplumda oynadığı rol ile gelecekte oynayacağı rolü sezdirmek, ona vatan ve milletini sevdirmek, Türklerin çalışması ve girişimiyle meydana getirilen çeşitli kurumlara dikkat çekmek suretiyle çocukta Türklerin iktisadi ve medeni yetenekleri hususunda bir “*itimat ve iman*” oluşmasını sağlamak ve çocuğun devlet teşkilatı ve hükümet makinasına ilişkin sağlam fikirler ve bilgiler edinmesini sağlamak gibi amaçlar tespit edildiği görülmektedir (Üstel, 2008: 130-133).

1936 tarihli İlköğretim Programı’nda belirlendiği şekliyle *Yurt Bilgisi* derslerinin hedefleriye, Üstel’in belirttiği gibi radikal bir değişim yaşamıştır. Burada saptanan hedeflerde, Türklük vurgusunun “*sözleşmeci-siyasal vatandaşlık*” karşısında bir üstünlük kazandığı görülür. Belirlenen hedefler yine 6 maddeden oluşmaktadır ve çocukların millet ve Türklük kavramları hakkında kavrayış sahibi olmasını sağlamak ve ona Türk milletini, Türk Ordusunu ve askerliği sevdirmek ve saydırmak; Atatürk’ün kurduğu cumhuriyetin bir rejim olarak üstünlüğünü, Türkiye’nin yaşaması ve geleceği için ne kadar önemli ve zorunlu olduğunu öğrencilere kavratarak onların rejim için “*sadık ve fedakar*” yurttaşlar olmalarını sağlamak; yine Türk Devrimi’nin önemini ve getirilerini kavratarak aynı fedakarlığa devrim hususunda da sahip bireyler yetiştirmek; daha önceki programdaki hedefler arasında da yer aldığı gibi Türk devlet teşkilatını öğrencilere anlatmak ve yasa kavramını öğrencilere kavratarak devlet otoritesine itaat etme duygusunu onlara vermek, görev ve hak kavramlarını ve bu kavramların vatandaşlık açısından sahip oldukları önemi öğrencilere kavratmak ile son olarak öğrencilerin millet ve yurt meselelerine karşı ilgili olmalarını sağlamak ve hem millete hem de yurda canla başla hizmet eden¹⁴ öğrenciler yetiştirmek programın belirlediği hedefler arasındadır (Üstel, 2008: 141-142).

Dönem boyunca yazılan *Yurt Bilgisi* ders kitaplarına ve vatandaş eğitime dair çeşitli yazılara bakıldığında, gerçekten de çok yönlü olarak Türk insanının dönüştürülmeye ve yeni bir Türk insanının oluşturulmaya çalışıldığını görürüz. Kuşkusuz söz konusu kitaplarda ve yazılarda Cumhuriyet rejimi övülmekte ve üstünlüğü vurgulanmaktadır.¹⁵ Bunun yanı sıra milliyetçi ve hizmet duygusuyla dolu, enerjik yurttaşlar yetiştirmek de ön planda olmuştur. Dikkat çekici bir başka nokta, eski rejimin insanı ile yeni insan

¹⁴ Vatana hizmet etmek, Cumhuriyet döneminde ele üzerinde durulan büyük erdemlerden biridir. Öyle ki, Zeki Mesut (1992: 476-477), vatandaşlıkla vatanseverliğin yeni Türkiye’de aynı şeye karşılık gelmeleri gerektiğini belirtmiştir.

¹⁵ Bu dönemde aynı zamanda meşrutiyet yönetimi de eleştiri konusu yapılacaktır. Örneğin Kazım Sevinç (1931-1932: 21), eserinde meşrutiyeti ülkenin ihtiyaçlarına uymayan yetersiz bir yönetim şekli olarak niteler. Ayrıca Sevinç, Osmanlılık düşüncesini de eleştirmiştir.

arasında kurulan karşıtlık ilişkisidir. Örneğin M. Nermi (1992: 489-490), bu konuda şöyle yazar: “Eski insan’ yalnızdı, manevi bir yalnızlık yaşıyordu. Bütün rüyaları, iştiyakları bu yalnızlığın karanlık sessizliğiyle beslenmişti. Bu derin uykuyu bozmak için canlı bir adım atamıyordu. Ne derin bir uyku! Toprağın kulağı bile sert horultudan yorulmuştu. ‘Uyuyan’ı daima tali ve tesadüf idare eder. Onun için eski insan, elini ‘zar’dan ayıramıyordu. Yeni insan böyle değildir Yaşar. Tali, onun elinde ham bir maddedir. Onu kendi ruhuna, kendi kabiliyetine göre işler. Yeni insanın vazifesi işte bu kadar büyüktür, tali’e şekil veren vazife...”

Avni Başman (1992a: 468-469) ise, “İki Nev’i İnsan” adlı yazısında, eski rejime ait “dökme insanlar” ile Türk Devrimi’ni gerçekleştiren “dövme insanlar” arasında bir ayırım yapar: “Dökme insanlarda mücadele kabiliyeti hadd-i asgaride ve yalnız sakinane idame-i hayata yetecek miktardadır. Dökme insanları vücuda getiren kalıpları meydana getiren kalıplar bittabi içtimai muhitlerdir. Nisbeten sakin ve durgun cemiyetlerde, işbölümünün iktizasına göre, çeşit çeşit kalıplar vardır. Her iş kendi kalıbına, ihtiyacına göre ruh döker. (...) Böyle cemiyetlerde ferdi tenevürlere pek nadir tesadüf edilir ve umumi kalıpların şekline uymayan tek tük fertler, kapalı camia tarafından daima şüpheli görünür, hatta bazen camiadan hariç tutulur.”

Başman’a (1992a: 471) göre “dövme insanlar” ise farklıdır: “Dövme insan faaliyetin ve cidalin yaptığı insandır. Bu nevi insan bugünkü hayatın insanıdır. Durgun ve sakin cemiyetleri, hareketli ve müterakki cemiyetler haline sokan ihtilal ve inkılapları daima bu ikinci nevi insanlar yapmışlardır.”

İlkokul 5. Sınıflar için bir Yurt Bilgisi ders kitabı yazar Kazım Sevinç (1931-1932: 100) ise, eski rejimin gençliği ile Cumhuriyet gençliği arasında şöyle bir karşıtlık kurar: “Cumhuriyet Türkiye’sindeki gençlik eski zamanlardakinden çok farklıdır. O zamanın ölğün gençliği yerine şimdi hayat dolu bir varlık yaşıyor.”

Burada görülebileceği üzere, canlı, hareketli ve kaderine hakim olmaya çalışan bir insan tipi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Özellikle M. Nermi’nin söylediklerinde, kadercilikten uzak, kabiliyetlerine güvenen aydınlanmacı insan tipi hemen göze çarpmaktadır.

Kuşkusuz böyle hareketli, kabiliyetli, dinamik bir nesilden devletin faydalanması da çok daha olanaklı olacaktı. Bu sebeple gençliğin spor yapması istenmekteydi. Spor ile askerlik arasında da bir bağ kurulmuştur. Örneğin Kazım Sevinç (1931-1932: 64), asker olmadan önce de evde vücudun “terbiye edilmesi” gerektiğini belirtmiştir.

Yeni rejimin genç nesillerden beklentileri büyüktür. Bu anlamda “vazife” vurgusu ön plandadır. Türk ulusuna pek çok “nimet” kazandıran yeni rejime karşı yurttaşlardan da vazifelerini yerine getirmeleri beklenmektedir: “Fakat bu iyiliklere karşı bizim de Cumhuriyete karşı vazifelerimiz, borçlarımız

vardır. Büyük Millet Meclisinin yaptığı kanunlara itaat etmek, hükümete işlerinde kolaylık göstermek hepimizin en ehemmiyetli borcudur. Vatanı sevmek, onun iyiliği için çalışmak, Türkiye'yi dünyanın en güzel ve hür memleketi olarak yaşatmak, onu her şeyden üstün tutmak: Ey Türk genci, Senden beklenen şey işte budur. " (Sevinç, 1931-1932: 42).

Yurt Bilgisi ders kitaplarında vatandaşların en temel iki vazifesi olarak, II. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi askerlik ve vergi vermek gösterilmiştir. Burada vazife ve hak karşılıklılığı teması yine göze çarpar. Örneğin Gölpınarlı (2007: 74-75), *"Her hak bir görev karşılığıdır"* der ve askerlik hususunda da şunları söyler: *"Askerlik bizim en birinci ve kutsal görevimiz; hürriyet, bağımsızlık, serbest çalışmak, bu görevin karşılığı olan haklarımızdır. "* Yazar, *"vergisini vermeyen"* ya da *"malını gizleyip az vermeye çalışan"* kişilerin de alınan vergilerden faydalandıklarını, dolayısıyla yaptıklarının bütün millete karşı bir hırsızlık olduğunu da belirtir (Gölpınarlı, 2007: 75). Böylece bir kez daha nimet-külfet ilişkisi kurulmuş olur. Bunun yanı sıra çalışkan olmak da övülen ve gerekli görülen bir unsurdur. Çalışmayanlar, tembeller ve az çalışabilenler ise ülke için üç tehlike olarak gösterilebilmiştir (Sevinç, 1931-1932:85; Gölpınarlı, 2007: 96-97). İnsanların çalışmasını önleyen şeyler ise hem Sevinç'in (1931-1932:85, 87) hem de Gölpınarlı'nın (2007: 100-107) kitaplarında sıtma ve içki olarak gösterilmiştir ve bunlara karşı öğrenciler uyarılmıştır.

Bununla birlikte halkın çalışkanlığına dönük inanç da vurgulanmıştır. Örneğin Sevinç (1931-1932: 95) *"Türk milletinin elinden her şey gelir. Türk, çalışkan, iyi kalbli ve namusludur. Sarıldığı işi canla, başla yapar. Onun için vazifeden kıymetli bir şey yoktur"* demiştir.

Türk milletinin üstün ve medeni vasıfları da, Tarih Tezi ile bağlantılı olarak ele alınan konular arasındadır. Kazım Sevinç (1931-1932: 10-11) şöyle yazar: *"Türkler dünyanın en iyi, namuslu insanlarıdır. Asya'nın birçok yerlerine dağılmış daha birçok Türkler vardır. Bir vakitler Türkler kuvvet ve medeniyetleri ile bütün Avrupa'da hürmet uyandırmışlardı. Garplıların meşhur bir Atalar sözü vardır: 'Türk kadar kuvvetli'. Türk gencinin vazifesi bunun doğru olduğunu göstermek, Türkün iyi tanınmış ismini daha ziyade yükseltmektir. Türkler çok daha eski zamanlarda, on bin sen evvel, dünyanın en medeni milleti idiler. Bütün diğer milletler medeniyeti Türklerden öğrenmişlerdir. "*

Görüldüğü gibi Türkler, namuslu, kuvvetli, üstün vasıflara sahip, medeni bir millet olarak takdim edilerek yapacakları işler konusunda yeni nesiller cesaretlendiriliyordu.

Jön Türklerin "milli iktisat" politikası çerçevesinde bir "milli burjuvazi" meydana getirme gayesi güttüklerini daha önce belirtmiştik. Bu anlayış Cumhuriyet tarafından da devralınmıştır. Bu dönemde iktisadi girişimcilik özellikle vatanın dışarıya karşı bağımsızlaşması ve kendi kendine yeterli

hale gelmesiyle bağlantılı görülür. Bu yüzden vatandaşlara bu faaliyetlerinde İktisat Vekaleti kolaylık göstermekte, onlara “ümit ve kuvvet” vermektedir (Sevinç, 1931-1932: 47). Yine Kazım Sevinç (1931-1932: 57-58), dışarıdan gelen mallara gümrük resminin eklenmesi nedeniyle fiyatlarının arttığını ifade ettikten sonra şu noktanın altını çizer: “*Vergiden kurtulmak için bunların memlekette yapılması lazım olur. Ucuz mal çıkartmak için çalışkan ve akıllı kimseler bunları kendi yurdumuzda çıkarmaya çalışırlar; muvaffak olurlarsa paramız yabancı memleketlere akmaz; ahalimiz zengin olur, memleketimiz yükselir.*”.

Yeni Türk insanından beklentiler konusunda oldukça ilgi çekici talepler de öne sürülmüştür. Bunlardan Ziya Gökalp’e (1992: 461-462) göre bir “*tebessüm inkılabı*” yapmaya ihtiyaç vardır. Zahid babalar tebessümü yasak ettikleri için aydın Türkler “*en az tebessüm eden bir sınıf*” haline gelmişlerdir. Oysa eski Türkler, mütebessim insanlardı. Yine Gökalp’e göre her işte başarılı olmanın şartı, o işe girenlerin mütebessim insanlar olmasıydı. Avni Başman (1992b: 479-482) ise “*canı sıkılmayan insanlar*”a ihtiyaç duyulduğu görüşündeydi.

Son olarak, Cumhuriyet döneminde de istibdat yönetimine karşı açık bir tavır görülür ve yeni nesillerin hür ve demokrat olması istenerek şöyle denir: “*Türk istibdat ve esaret zincirlerini parçalayabilmek için dahili ve harici düşmanlar karşısında hayatını ortaya attı; çok kanlı ve tehlikeli mücadelelere girdi; sayısız fedakarlıklara katlandı, muvaffak oldu, ancak ondan sonra hürriyetine sahip oldu. Bu sebeple hürriyet Türkün hayatıdır. (...) Türkler, demokrat, hür ve mes’ul vatandaşlardı.*” (Afetinan, 1998:54).

Buraya kadar ifade ettiklerimizden de anlaşılabilceği üzere, yeni nesillerden beklentiler büyüktü. İşte bu beklentileri yerine getirecek gençlerin örnek alabilecekleri ideal insan modelleri, kısacası kahraman tipleri de oluşturulmalıydı. Şimdi, bu tiplerin nasıl belirdiği incelenecektir.

3. 2- Erken Cumhuriyet Döneminde Kahraman Tipleri

Erken Cumhuriyet dönemindeki kahraman tiplerine bakıldığında, Meşrutiyet dönemiyle bazı açılardan farklar göze çarpar. Artık Osmanlı padişahları başat kahraman modelleri arasında yer almamaktadırlar. Üstelik kahraman tipleri, Meşrutiyet döneminde yapılmış olduğu gibi, dine bağlılıkları ile öne çıkmış kişilikler arasından da seçilmemektedir. Ahmet Refik Altınay’ın uzun uzadıya anlattığı halifeler ve din alimleri de artık birer “büyük adam” ya da “kahraman” modeli olarak yeni neslin önünde bulunmamaktadır. Bu durum, yeni rejimin laiklik konusundaki açık ve kesin tavrı ile de yakından bağlantılıdır.

Bununla birlikte ön planda olan kişiliklere bakıldığı zaman, yine askeri ve siyasi liderler başat konumlarını korurlar. Bunların içerisinde Atatürk, hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde istisnai bir yere sahiptir. Atatürk, her

türlü güçlüğün aşılmasını sağlayacak nitelikte bir kahraman olarak sunulmuştur. Örneğin Kazım Sevinç (1931-1932: 29) şöyle yazar: “(...) *düşmanlarımız ellerimizden her şeyimizi almışlardı. Bununla beraber iş başında Mustafa Kemal gibi büyük bir adam bulunduğu için bütün güçlükler ortadan kalktı.*”. Sevinç (1931-1932: 36), Mustafa Kemal Atatürk’ü üstün özelliklere sahip bir kahraman olarak da tasvir etmiştir: “*Gazi bütün insanlardan üstün olan büyük varlığı ile inkılabın başından sonuna kadar iş başına bulunmuştur; bütün işleri kendi emretmiş ve idare etmiştir.*”. Ali Kami (Akyüz) (1931-1932: 62) de Mustafa Kemal (Atatürk) için benzer ifadeler kullanmıştır: “*Evet, bizi çamurdan çıkaran, ölmüşken diriltten, esir bir millet haline gelmişken hürriyet ve istiklalimize kavuşturan kimlerdir? Yavrularım! Şunu biliniz ki büyük istiklâl harbinin ve büyük inkılabımızın rehberi olan Gazi Mustafa Kemal Hz. Cihan harbinde de Türkiye’ye şan veren yüksek kahramanlardan biri idi. O Çanakkale’de İstanbul’u birkaç kere kurtararak nam vermişti.*”

Liselerde okutulan *Tarih IV* (2004: 14) adlı kitapta ise Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin sahip olduğu “*olağanüstü kudret*”in bir temsilcisi olarak görülmüş, eskiden beri milletin içinden çıkan kahramanlar silsilesinin bir halkası olarak gösterilmiştir: “*Türk milletinin mayasında saklı olağanüstü kudret, pek eski bir geçmişten beri tarihin seyrini değiştiren, dinleri, medeniyetleri ellerinde oynatan kahramanlar halinde belirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu yok olacağı sırada Türk kudreti, yine böyle bir temsilcisini yarattı! Mustafa Kemal.*”.

Söz konusu ders kitabında, Mustafa Kemal’in İstiklal Savaşı sırasında olan bitenler karşısında “*kahramanlık gösterilmesi*” gerektiğine ilişkin bir telkini bulunduğu ifade edilmekte ve bu konuda şöyle yazılmaktadır: “*Bu kahramanlığı ancak Türk milleti ve milli kudretin timsali olan, o milleti kendinde somutlaştıran Mustafa Kemal gösterebilirdi. Bu Türk reisinin en esaslı fikirlerinden birisi, milletler hayatının, ancak kuvvetle, direnmekle, fedakarlıkla korunabileceğidir.*”.

Mustafa Kemal, aynı kitapta, daha öğrencilik yıllarında “*ateşli zekası*”, “*olağanüstü kabiliyeti*” ve “*matematikte emsalsiz yeteneğiyle*” sivrilmiş bir kişilik olarak takdim ediliyordu. Atatürk’ün genç yaşlarda büyük işler başaran bir kişilik olması, bir hakikati yansıttığı kadar, genç kuşaklar için zorlu işleri başarmaya yönelik muazzam bir örnek de oluşturuyordu. *Tarih IV* adlı kitapta yer alan şu ifade bu bakımdan çarpıcıdır: “*Mustafa Kemal büyük milli mücadeleye giriştiği zaman henüz 39 yaşındaydı.*” (*Tarih IV*, 2004: 16, 17, 27).

Mustafa Kemal, aynı zamanda en başından beri büyük bir misyona sahip bir kişilik olarak da tanıtılmaktadır (*Tarih IV*, 2004: 23).

Kitapta Mustafa Kemal’in şahsında toplanan ideal vasıflar da sıralanmaktadır. Buna göre: “*Mustafa Kemal demokrat yaratılıştıydı; çoğunlukla küçük rütbeli subaylarla yaşar, kibir ve azamet göstermez, onların detlerini samimiyetle*

dinler ve onlarla bütün meseleler üzerinde ciddi bir şekilde sohbet ederdi. O vakit ki büyük kumandanların, aciz ve meziyetsiz paşaların hatalarını asla affetmez, her yolsuz emre, her kanunsuz harekete karşı kahramanca bir tutum alırdı. Daha o zamanlar, orduda herkes tarafından sevilir, sözü dinlenir, hürmet edilir bir arkadaşı, bir amir, bir lider olmuştu.” (Tarih IV, 2004: 20).

Burada açıkça görülebileceği üzere eski rejimin yanlış ve aksak yönlerine karşı, yeni rejimin erdemlerini temsil eden bir kahraman olarak Mustafa Kemal karşımıza çıkmaktadır.

Kazım Sevinç (1931-1932: 36-37) de “Bize Cumhuriyeti Kazandıranlar” başlığı altında Cumhuriyetin önde gelen kahramanlarını sayar. Bunların başında şüphesiz Mustafa Kemal gelmektedir. Mustafa Kemal’in hizmetleri hakkında Sevinç şu ifadeleri kullanır: “*Onu Aptülhamit zamanında istibdatla uğraşırken görüyoruz: Trablusgarp kumlarında, Anafarta tepelerinde muazzam bir kartal gibi düşmanları parçalarken seyrediyoruz. Kudüs vadilerinde bir peygamber gibi dolaştığını görüyoruz. Nihayet bütün dünya onu bir Kurtarıcı halinde Türkiye’nin her tarafında uğraştıktan sonra tarihe karışmış buluyor.*”

Sevinç (1931-1932: 37-38), Atatürk’ten sonra, sırasıyla Fevzi Çakmak, İsmet İnönü ve Kazım Özalp Paşaları anmaktadır. Yazar, “*kıymetli mebus ve kumandanlar*”ın da unutulmaması gerektiğini belirtir. Bununla birlikte Sevinç’e göre aslında herkesten önce Mehmetçikler gelmektedir. Zaferde milletin de büyük bir payı vardır. Gölpınarlı (2007: 42) ise, Atatürk’ten sonra gelen Türk Devrimi’ni yapan büyük adamlar hususunda aynı isimleri vermiş; yalnızca Kazım Paşa’nın ismi İsmet Paşa’dan önce sayılmıştır. Ali Kami (1931-1932: 62-63) ise Gazi Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşaları “*İnkılâbın Rehberi ve Kahramanları*” başlığı altında ele almış ve Gazi’yi inkılabın rehberi ve kahramanı, İsmet ve Fevzi Paşaları da inkılabın diğer kahramanları olarak öğrencilere tanıtmıştır. Meclis Başkanı Kazım Paşa ise bu kahramanlara yardım eden hamiyetli arkadaşların başında gelen kişi olarak sunulmuştur.

Aka Gündüz (1930), işte bu son belirtilen “*adsız kahraman*” durumundaki “*meçhul asker*”ler ve yine kahramanlıklar gösteren millet fertlerini ele aldığı öyküler yazmıştır.

Aka Gündüz, “*meçhul asker*”i tüm ulusun “*kahramanlık timsali*” olarak gösterir. Bunun dışında yine büyük fedakarlık ve kahramanlıklar gösteren tipler arasında, “*Türk bacısı*”, “*Türk şimendifercileri*”, “*Türk doktoru*”, “*Türk kayıkçısı*”, “*Türk tayyarecisi*”, “*Türk çocuğu*”, “*Türk anası*”, “*İstanbul Türk hanımı*”, “*Türk zabiti*” ve “*Türk ihtiyarı*” gibi tipler bulunmaktadır.¹⁶ Burada il-

¹⁶ Bu tiplere ilişkin öyküler tüm esere yayılmış durumdadır.

ginç olan bir nokta, “ideal vatandaş modeli”nde yer bulan intizama uygun davranmanın kahramanlık vasıflarına yansıtılmasıdır. Aynı eserde Aka Gündüz (1930: 17) şu ifadeyi kullanır: “Bilmelidir ki, Türk, fedakarlığını da, şaşmaz bir intizam ile yapar.”.

Yukarıda belirttiğimiz türden görece yakın geçmişe dönük kahraman tipleri söz konusu olduğu gibi, Türk tarihinin en eski dönemlerinden başlayarak da çeşitli Türk askeri ve siyasi kişilikleri kahraman modeli olarak ortaya konulmuştur. Özellikle Türk Tarih Tezi ile birlikte, Türklerin hemen tüm medeniyetlerin temelinde olduğu görüşü işlenmiş ve bu kuşkusuz tarih ders kitaplarına da yansımıştır. (Türk Tarihinin Ana Hatları, 1999; Copeaux, 2000).

“Türklerin kurduğu “tarihçe bilinen en eskideolet” olan Asya Hun İmparatorluğu’nun “en meşhur reisi” olarak takdim edilen Mete Han, bunlardan bir tanesidir. Buna göre Mete Han’ın “şanlı zaferleri” ile Kingan Dağları’ndan İtil Irmağı’na kadar uzanan bölgedeki bütün Türkler bir bayrak altında toplanmışlardır. 26 civarında krallık da imparatorluğa katılmıştır (Tarih I, 2000: 63-64).

Bir diğer önemli kahraman tipi Avrupa Hun İmparatoru olan Attila idi. Tarih II adlı ders kitabına göre, Attila’nın kardeşi Bleda, “zayıf tabiatlıydı”. Fakat Attila, “cesur, akıllı, azimkarve milliyetperverdi.”. Attila ayrıca, “cesur ve kahraman olduğu kadar Roma ve Bizans olaylarına da hakkıyla vakıftı.”. Attila, yabancılara karşı kibirli olmasına karşın, milletine karşı alçakgönüllü davranırdı, “debdebe ve servete karşı da ilgisizdi” (Tarih II, 2005: 23-24, 26).¹⁷

Göktürk İmparatorluğu’nun kurucusu olan Bumin, Orhun Anıtları’ndan birisinin kendisi adına dikildiği Gültekin, Türkeşlerin bir ara başına geçen Sulu Kağan da sayılan kahramanlar arasındadır. Büyük Müslüman komutan Tarık bin Ziyad ise, aslında “kahraman bir Türk’tü” (Tarih II, 2005: 44, 51, 53, 133).

Selçuklu vezirlerinden Nizamülmülk de oldukça övülen bir tarihi şahsiyet olmuştur. Tarih II (2005: 216) adlı ders kitabına göre, Alparslan, Nizamülmülk gibi “büyük bir devlet adamını” kendisine vezir yapmış ve bu vezirin yardımıyla düzenli bir idari sistem kurmuştu. Yine Melikşah da Nizamülmülk’ün uyguladığı “ustaca siyaset” sayesinde amcası Kavrut’un isyanını bastırabilmişti.¹⁸ Kitapta yer alan ilginç bilgilerden biri de Kudüs Fatihî Selahaddin Eyyubi’nin başarısında “talih ve tesadüfün payı” olduğunun dü-

¹⁷ Debdebe ve servete karşı ilgisizlik, hatırlanacağı üzere Osmanlı döneminde de zaman zaman kahramanlara atfedilen bir özellikti.

¹⁸ Nizamülmülk kadar olmasa da Tuğrul Bey’in veziri Amidülmülk de övülmüştür (Tarih II, 2005: 220).

şünülmesiydi. Buna göre aslında fetih için hemen her şey zaten Aksungurlu Nureddin tarafından hazırlanmıştı (*Tarih II*, 2005: 218-219).

Danişment Gazi ise, Bizans'a karşı büyük başarılar kazanmış "büyük bir kahraman" olarak takdim edilmiştir. Yine Bizans'a karşı savaşan I. Kılıçarslan da "kahraman bir hükümdar"dı. Burada açıkça "gazi" tipinin ön plana çıktığı görülmektedir. I. Alaeddin Keykubat da övülen liderler arasındadır. Buna göre Alaeddin zamanında Anadolu Selçuklu İmparatorluğu "en görkemli devri"ni yaşamıştı; Alaeddin ise "iyi bir idare adamı, tedbirli bir kumandan, usta bir diplomat" idi (*Tarih II*, 2005: 228, 231, 233).

Timur da, Cumhuriyet döneminde ele alınan kahraman tiplerinden biri olmuştur.¹⁹ Atatürk'ün büyük hayranlık duyduğu anlaşılan Timur için lise-ler için hazırlanan tarih ders kitaplarında çok geniş bir yer ayrılmış ve Timur'dan büyük övgülerle söz edilmiştir Öyle ki *Tarih II* (2005: 302) adlı kitapta Timur için şunlar söylenmiştir: *Kazgan, Cengiz kanından olmayıp Timur gibi Barlaslara mensup bir Türk ailesindendi. Moğollara saygısı yoktu; onların sadakatine güvenemiyordu. Yalnız Türk olan Timur'u kendine yardım edebilecek bir adam görüyordu. Çünkü o, Timur'un bütün tanınmış kahramanlar arasında yüksek tutulduğunu fark etmişti. Timur, gayet zeki ve ağırbaşlıydı, fakat neşeli değildi. Timur'un asıl dikkati çeken hali bir tehlike zamanında sakin ve düşünceli kalışıydı. Bu, büyük iş yapabilmek kabiliyetinde olan adamlarda görülebilir. Timur'un bedensel enerjisi de çok fazlaydı. Bu sayede gecelerce uykusuzluğa ve at sırtında olmaya dayanabiliyordu. İyi ata biner ve iyi silah kullanırdı. Timur'da bir şef vasıfları vardı. Ve o, kumanda etmesini seviyordu; kendine güveni çoktu.*"²⁰

Timur'un Osmanlı Devleti ile savaşmış bir asker ve devlet adamı olduğu düşünüldüğünde, bu olgunun Türk tarihine bakışta dikkate değer bir değişimi yansıttığını söylemek mümkündür.

Bir diğer önemli asker ve devlet adamı olan Cengiz Han ise, bir "Moğol Fatih"i" olarak görülmesine karşın, "büyük bir devlet adamı" olduğu belirtilerek övülür. Zaten kurulan imparatorluk da "Türk-Moğol İmparatorluğu" diye isimlendirilir (*Tarih II*, 2005: 246, 253-254).

Türklerin tarihine ilişkin bakıştaki kapsam genişlemesi Babür İmparatorluğu'nun da ilgi alanına dâhil olması sonucunu vermiştir. İmparatorluğun kurucusu Babür ise, kahraman vâsfına sahip devlet adamları arasındaki yerini almıştır. *Tarih II* (2005: 336) adlı ders kitabında Babür için "ömrünün

¹⁹ Timur, Ahmet Refik Altınay (1925: 52, 55-56) tarafından da, "Turan Serdarları" başlığı altında ele alınmıştır.

²⁰ Mahmut Esat Bozkurt da Timur'la ilgili bir eser kaleme almış ve bu eser ilk kez 1943'te yayımlanmıştır. Bozkurt (2005: 83) bu eserinde Atatürk ile Timur arasında bir benzerlik kurmuş ve "Demir de Atatürk de yoktan devlet kuran Türk çocuklarıdır" diye yazmıştır. Şurası da dikkate değerdir ki Timur'un büyük askeri başarılarından sonra Cengiz'in kişiliği etrafında bir halk destanı şekillendiği gibi Timur'un kişiliği etrafında da halk menkıbeleri şekillenmişti (Köprülü, 2011: 339-340).

hemen kırk senesini savaş meydanlarında geçirmiş bir kahramandır” denmekte ve şöyle devam edilmektedir: “Talihi, anı değişimler içinde felaketin en aşağı derecesinden şan ve şerefın en yüksek derecesine çıktı. Yalnız muhteşem bir addan başka bir şeyi olmadığı bir zamanda, cesareti, girişimi ve kahramanlığıyla dünyanın en geniş ve sağlam imparatorluklarından birini kurdu.”.

Osmanlı padişahları ile ilgili olarak verilen bilgilere bakıldığında ise, büyük ölçüde mesafeli bir dil kullanılmaya çalışıldığı görülür. Bazı eski Türk hakanları için kullanılan “kahraman” nitelemesinin Osmanlı padişahları için kullanılmadığı ve onların döneminde elde edilen başarıların da hükümdarın kişiliğinden ziyade Türk halkının kabiliyetine yüklendiği göze çarpmaktadır (Tarih III, 2001). Görebildiğimiz kadarıyla içlerinden en fazla övülen padişah, Kanuni Sultan Süleyman’dır; fakat burada da padişahın şahsından çok dönemine vurgu yapıldığı söylenebilir: “Osmanlı İmparatorluğu, Sultan Süleyman zamanında en çok genişlemiş, en ziyade nüfuz, servet ve kuvvet sahibi olmuş, eski devrin siyasi, idari ve toplumsal teşkilatınca en mükemmel bir dereceye gelmiştir.”. Yine Tarih III adlı ders kitabına göre, Kanuni’nin son günlerine değin “genel olarak bütçe açığı yoktu” ; Kanuni dönemi Osmanlı Türklerinin kültürel açıdan da “en olgun bir devri” olmuştu (Tarih III, 2001: 52-53, 57).

Osmanlı Tarihi’nin ele alındığı Tarih III adlı eserde, III. Selim ve II. Mahmud gibi reformatör sultanlara ve Mithat Paşa ile Namık Kemal’e dönük özel bir övgüye ise rastlamadık. Ancak Kazım Sevinç’in (1931-1932: 14, 18) kitabında Mithat Paşa “büyük bir adam” olarak vasıflandırılır. Namık Kemal ise büyük bir şair ve bir vatansever olarak gösterilir. Bununla birlikte, II. Meşrutiyet döneminin kahraman simalarından Enver Paşa ise olumsuzlanmıştır: Buna göre Enver Paşa, “Osmanlı çıkarları açısından” uygun olmayan bir zaman olmasına karşın, hemen savaşa girmek taraftarıydı. Yine “Erzurum cephesinde bulunan ordu, bizzat Enver Paşa’nın kumandasında tedbirsizce idare edilmesi yüzünden mağlup ve perişan olmuştu.” (Tarih III, 2001: 306, 308).

Ele aldığımız dönemin kitaplarında alim ve sanatkar kişiliklere de yer veriliyordu. Türkler, İslam medeniyetinin her alanında “istisnasız” büyük hizmetler vermişlerdi. Örneğin “Sahih-i Buhari”, Mehmet İsmail adında Buharalı bir Türk tarafından yazılmıştı. Türkler, felsefi ve pozitif bilimlerde de “büyük bir kavrayış” sahibiydiler. Örneğin eski Yunan usulüne göre ilk coğrafya kitabını yazan kişi Belhli Ebu Zeyit idi. Hint bilim ve felsefesini hem İslam dünyasına hem de Avrupa’ya tanıtan ise Eburreyhanibiruni adlı Harzemli bir Türk’tü. Yine “İslam dünyasının Aristo’su” olan İbn-i Sina da bir Türk’tü. “İslam dünyasının en büyük filozofu” olan Farabi de yine Türk’tü (Tarih II, 2005: 162-163).

Cengiz Han'ın ordularından kaçan birçok Türk alim, şair ve düşünürü de Anadolu'ya yerleşmiş ve pek çok önemli eserler kaleme almışlardı. “İslam tasavvufunun ve İran edebiyatının en tanınmış simalarından Muhiddin-i Arabi, Konyalı Sadreddin, KermanlıEvhadi, FerhanalıSadeddin, ve özellikle Mevlana Celaleddini Rumi, bu devirde Anadolu'da büyük şöhret kazanmışlardı.” (Tarih II, 2005: 286).

Osmanlı Türkleri'nin kültür bakımından en çok geliştikleri bir dönem kabul edilen Kanuni dönemindeki bilim adamları ve sanatkarlar da övülmüştür. Bunlar arasında Kemalpaşazade ve Ebüssuut Efendi, söz konusu dönemin en önde gelen alimleri olarak tanıtılmışlardır. Asrın en büyük şairi olarak ise Baki kabul edilmiştir. Fuzuli de “büyük bir Türk şairi” olarak kabul edilerek övülmüştür. Yine 17. asrın büyük aydınları arasında, “Osmanlı şairlerinin hiciv ve kaside söylemekte birincisi” olarak kabul edilen Nef'i ile “IV. Murat'a kıymetli bir rapor sunan” Koçi Bey sayılmakta idi. Bununla birlikte Nef'i, Baki'nin “ciddiyet ve görkemi”ne sahip değildi. Sultan Murat'ın şeyhülislamı olan Yahya Efendi ise “alim, şüpheci bir filozof ve şairdi.”. Mimar Sinan da yine, övülen büyük Türk sanatkarları arasındadır. Diğer büyük mimarlar arasında Mehmet, Kasım, Davut, Dalgıç Ahmet ve Mustafa Ağa'nın isimleri sayılmıştır (Tarih III, 2001: 58-59, 120, 150).

SONUÇ

II. Meşrutiyet döneminden başlayarak yeni bir insan ve toplum yaratma projesi uygulamaya koyulmuştur. Artık hedef, Batılı bir toplum oluşturmaktır; çünkü devletin ve milletin kurtuluşu burada görülmektedir. Bu doğrultuda, yeni değerler ortaya koyulmaya ve bu değerler yurttaşlığa ilişkin derslerle topluma kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte öne çıkarılan kahraman tipleri de, söz konusu amaca ulaşılmasını kolaylaştırmak açısından işlevsel olmuştur.

Gerek II. Meşrutiyet gerekse Cumhuriyet dönemlerinde vatandaşlardan beklenenler büyük ölçüde benzerlik taşır. Onlardan akla uygun davranmaları, kanunlara uymaları, çalışkan olmaları, devlete itaat etmeleri, kötü alışkanlıklardan kaçınmaları, ruh, beden ve akıllarını terbiye etmeleri, devlete karşı vazifelerini ve sahip oldukları hakları bilmeleri, vazifelerini güzel bir şekilde yerine getirmeleri beklenmiştir. Vatana ve millete yönelik sadakat ve sevgi, her iki dönemde de ön plandadır.

Fakat kuşkusuz bu benzerlikler gibi farklılıklar da bulunmaktaydı. Örneğin II. Meşrutiyet döneminde en iyi yönetim biçiminin meşrutiyet olduğu ileri sürülüyor ve İttihat ve Terakki önderliği yüceltiliyordu. Laik bir zihniyet konusunda önemli adımlar atılmış olsa da şeriata uygunluğa dair öğütler hâlâ ortadan kalkmış değildi. Milliyet bakımından ise Osmanlı milleti

anlayışı Meşrutiyet dönemine kuşkusuz hâkimdi; ancak giderek artan bir Türklük vurgusu vardı.

Cumhuriyet döneminde ise Türklük vurgusu açık ve kesin bir hal aldı; Osmanlılık anlayışı eleştirildi ve meşrutiyet yetersiz bir yönetim şekli olarak görüldü. İttihat ve Terakki de eleştirilerden nasibini alıyordu. Bunun yanı sıra laiklik kararlılıkla benimsendi ve aydınlanmış vatandaş tipi idealize edildi.

İki dönem arasındaki farklılık ve süreklilikler kahraman tiplerine de yansımıştır. Askeri, siyasi, bilimsel ve sanatsal alanda beliren kahraman tipleri açısından açık bir devamlılık gözlenirken aynı husus girişimci Türk-Müslüman tipinin özendirilmesi açısından da söz konusudur. Bununla birlikte araştırmamız sırasında bu konuda kahraman örnekleri sunulduğuna rastlamadık. II. Meşrutiyet'te padişahlara yapılan kapsamlı övgüler ya da dindar kahraman modelleri, Cumhuriyet yönetiminin programına tamamen aykırı olduğu için, terk edilmiştir. Türk tarihine ve medeniyetine yönelik vurgu, Türk Tarih Tezi ile birlikte belirgin bir şekilde artarken, Türk tarihinin en eski dönemlerinde yaşamış kişilikler Türk gençliğine kahraman modelleri arasında sunulmuştur.

Her iki dönemde de söz konusu kahramanlara yeni rejimin kavramları doğrultusunda özellikler yüklendiği görülmektedir. Örneğin Attila'nın milliyetperver bir kişilik olarak ele alınması ya da Ahmet Refik'in çeşitli tarihsel kişilikleri vatan ve millet için çalışan kimseler olarak göstermesi, bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Her iki rejim de, kahramanlarını tarihten almakla birlikte, özelliklerini kendi istekleri doğrultusunda şekillendirmiştir.

Burada şunu da belirtmekte yarar vardır ki, Cumhuriyet dönemi, Atatürk'ün kahramanlık noktasında rakipsiz olacak şekilde yükselişine tanık olur. Atatürk'ün şahsına yapılan vurgu, doğal olarak, diğer bütün kahraman tiplerinden fazla olmuştur. Çünkü Atatürk, Türk kahramanlarının sahip olduğu özelliklerin yanı sıra, Türk ulusuna Cumhuriyeti armağan etmek ve ulusu yok olmaktan kurtarmak gibi iki büyük ve ayrıksı meziyete daha sahiptir. Bu nedenle Cumhuriyet nesillerinin önündeki en büyük kahraman modeli, tartışmasız şekilde Atatürk olmuştur.

Sonuç olarak her iki dönemde de, yeni rejimin beklentileri doğrultusunda vatandaşlar yetiştirilmeye çalışılmış, bu hususta kahraman tiplerinden de yararlanılmıştır. Bu konuda yapılan uygulamalar arasında beliren farklılıklarda, II. Meşrutiyet döneminde imparatorluk, Cumhuriyet döneminde ise ulus-devlet ekseninde politikalar geliştirilmesi, iki rejim arasındaki farklar, ideolojideki değişimler ve hem dünyadaki hem de ülkedeki şartlar etkili olmuştur denilebilir. Benzerlik noktalarının oluşmasında ise, mo-

dernleşme/Batılılaşma hedefinin ve düşünsel mirasın ortaklığı etkili olmuş görünmektedir. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde Türkçü eğilimlerin artması, benzerliklerin de artmasına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- A. Afetinan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Ahmed Saki, *Osmanlı-Tedrisat-ı Medeniye ve Ahlak-ı İçtimaiye*, C. I, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1327/1911.
- Ahmed Ziya ve Ali Haydar, *Yeni Malumat-ı Medeniye*, Dersaadet: Kanaat Matbaası, İstanbul 1329/1913.
- Aka Gündüz, *İnkılâp Hikayeleri: Meçhul Asker*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Bürhanettin Matbaası, İstanbul 1930.
- [Akyüz], Ali Kami, *Yurt Bilgisi 5*, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul 1931-1932.
- Ali Reşad ve Ali Seydi, *Tarih-i Osmani*, İkdam Matbaası, İstanbul 1327/1911.
- Ali Seydi, *Terbiye-i Ahlakiye ve Medeniye*, ArtinAsaduryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul 1329/1913.
- [Altınay], Ahmet Refik, *Büyük Adamlar*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, [İstanbul] 1341.
- Altınay, Ahmet Refik, *İnkılab-ı Azim*, (Hazırlayanlar: Hatem Türk ve Adem Özbek). Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2008.
- Aslan, Mecnun, *Değerler Eğitiminde Kahramanlardan Yararlanma*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2009.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.
- Banarlı, Nihat Sami, *Namık Kemal ve Türk-Osmanlı Milliyetçiliği*, İ. Ü Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Mezunları Cemiyeti Yayını, Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul 1947.
- [Başman], Avni, "İki Nev'i İnsan", *Atatürk Devri Fikir Hayatı II*, (Hazırlayan: Kaplan, Mehmet ve diğerleri), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992a, ss. 468-472.
- [Başman], Avni, "Canı Sıkılmayan İnsanlar", *Atatürk Devri Fikir Hayatı II*, (Hazırlayan: Kaplan, Mehmet ve diğerleri), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992b, ss. 479-482.
- Carlyle, Thomas, *Kahramanlar*, (Çeviren: Behzat Tanç), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004.
- Copeaux, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1933) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, (Çeviren: Ali Berktaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Doktor Hazık, *Malumat-ı Medeniye*, Karabet Kitaphanesi, [İstanbul] 1330.
- Gibbon, Peter H., "HeroesforOur Age", 2002, <https://www.ftp.org/periodical/american-educator/winter-2002/heroes-our-age>, tarih: 19. 05. 2017.
- [Gölpınarlı], Muallim Abdülbaki, *Yurt Bilgisi: Atatürk Dönemi Ders Kitabı*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.
- Hüseyn Hıfzı, *Malumat-ı Medeniye*, (yayl. y.), İstanbul 1326.

- Kafadar, Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara: Vadi Yayınları, Ankara 1997.
- Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, (Çeviren: Ayda Erbal), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Kırlı, Cengiz, *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Jurnalleri" (1840-1844)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.
- Kili, Suna ve Gözübüyük, A. Şeref, *Sened-i İttifak'tan günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- Koroğlu, Erol, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propagandadan Milli Kimlik İnşasına*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- M. Nermi, "Yaşar'a Mektuplar", *Atatürk Devri Fikir Hayatı II*, (Hazırlayan: Kaplan, Mehmet ve diğerleri). Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, ss. 487-490.
- Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (Çeviren: Mümtaz'erTürköne, Fahri Unan ve İrfan Erdoğan), İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Ömer Seyfettin, "Primo Türk Çocuğu", *Bomba*, Bilgi Yayınevi, İstanbul (t. y.), ss. 7-83.
- Ömer Seyfettin, "Bir Çocuk: Aleko", *Beyaz Lale*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, ss. 129-153.
- Ömer Seyfettin, "Ferman", *Eski Kahramanlar içinde*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s. 9-24.
- Ramsaur, Ernest E., *Jöntürkler: 1908 İhtilali'nin Doğuşu*, (Çeviren: Muhsin Önal Mengüşoğlu), Pınar Yayınları, İstanbul 2004.
- Sanchez, Tony R., "Heroes, Values and Transcending Time: Using Trade Books to Teach Values", 1998 <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED426923.pdf>, tarih: 25.05.2017.
- Scott, James C., *Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu*, (Çeviren: Nil Erdoğan), Versus Kitap, İstanbul 2008.
- Sevinç, Kazım, *Türk Yavrularına Yurt Bilgisi*, Ekspres Matbaası, İstanbul 1931-1932.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Tarih I: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- Tarih II: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.
- Tarih III: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001.
- Tarih IV: Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950): Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, Baha Matbaası, İstanbul 1959.

- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.
- Türk Tarihinin Ana Hatları: Kemalist Yönetimin Resmi Tarih Tezi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.
- Üstel, Füsun, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- Zeki Mesut, *"Vatanperverlik ve Vatandaşlık"*, *Atatürk Devri Fikir Hayatı II*, (Hazırlayan Kaplan, Mehmet ve diğerleri), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, ss. 473-478.
- Ziya Gökalp, *"Tebessüm"*, *Atatürk Devri Fikir Hayatı II*, (Hazırlayan: Kaplan, Mehmet ve diğerleri), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, ss. 461-463.